

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

CAVANŞİR KƏRƏM oğlu QULİYEV

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ MÜRƏKKƏB SİFƏTLƏRİN
STRUKTUR-MORFOLOJİ TƏHLİLİ VƏ TAMFORMALAŞMA
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

10.02.04 — German dilləri

Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2006

Handwritten signature: Cavanshir Kerem oğlu Quliyev

Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Oruc İbrahim oğlu Musayev

Rəsmi oponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadiqar oğlu Vəysəlli

filologiya elmləri namizədi, dosent
Məminat Məhəmməd qızı Öməröva

Aparıcı müəssisə: Bakı Slavyan Universiteti

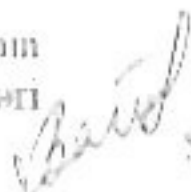
Müdafiə 24 mart 2006-cı il tarixdə saat 11⁰⁰-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D 02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, R. Behbudov küçəsi, 60

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat: 19 fevral 2004-cü ildə göndərilmişdir.

D 02.081 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya elmləri
namizədi, dosent:

Sevdə Davud qızı Vahabova

Mövzunun aktuallığı. Mürəkkəb söz probleminə german dilçiliyində bir çox tədqiqat işləri həsr olunsa da, mürəkkəb sözə, o cümlədən mürəkkəb sifətə bir-birindən fərqli təriflər verilmişdir. Mürəkkəb sifətin morfem quruluşu, morfonoloji xüsusiyyətləri sistem halında tədqiq edilməmiş, mürəkkəb sözün və eləcə də mürəkkəb sifətin komponentlərinin hansı dil vahidlərindən ibarət olması sualı, tamformalaşma kriteriyalarının həlli mübahisəli və açıq qalmışdır. Mürəkkəb sifəti və müvafiq söz birləşməsini ayrı-ayrılıqda təşkil edən kök-morfem və söz kimi dil vahidlərinin statusu müəyyənləşdirilməmişdir. Qeyd olunan məsələlərin həlli ilə bağlı olduğundan bu dissertasiyanın mövzusu aktual hesab oluna bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada mürəkkəb sifətə yeni tərif verilir, mürəkkəb sifətlərin komponentlərinin kök-morfemdən ibarət olması fikri irəli sürülür, bu kök-morfemlərin diferensial əlamətləri, formal-qrammatik xüsusiyyətləri tədqiq olunur. Mürəkkəb sifətlərin morfem, struktur, sözdüzdəldici modellərinin xüsusiyyətləri öyrənilir və ilk dəfə mürəkkəb sifətlərin morfonologiyası tədqiqata cəlb olunur. Mürəkkəb sifətlərin tamformalaşmasının kriteriyaları müəyyənləşdirilir ki, bütün bu məsələlərin həlli ilə bağlı əldə olunan nəticələr tədqiqatın elmi yeniliyi hesab edilir.

Tədqiqatın predmetini ingilis dilində mürəkkəb sifətlər, onların morfem tərkibinin, struktur-sözdüzdəldici xüsusiyyətlərinin, tamformalaşma kriteriyalarının öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini. Tədqiqatın obyektini müasir ingilis dilində mürəkkəb sifətlər, onların morfem quruluşunun, struktur-sözdüzdəldici və tamformalaşma xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi məsələsidir. Tədqiqatın obyektinə həmçinin mürəkkəb sifətlərin komponentlərinin hansı dil vahidlərindən ibarət olması fikrinə aydınlıq gətirilməsi, morfem inventarının müəyyənləşdirilməsi, komponentlərinin diferensial əlamətlərinin, paradigmatik və sintaqmatik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi daxildir. Dissertasiyada, həmçinin, mürəkkəb sifətlərin struktur və sözdüzdəldici modelləri dəqiqləşdirilir, onların komponentləri arasındakı sintaqmatik əlaqə və münasibətlər üzə çıxarılır, bu ləksik vahidlərin tamformalaşmasının fonetika, morfonologiyası, orfoqrafiyası sistem şəklinə öyrənilir. Bütün bu məsələlər dissertasiyada müasir metodlar əsasında, elmin son inkişafı ilə bağlı sistem halında tədqiq olunur.

Tədqiqatın mənbələri. Müəkkəb sifətlərin struktur-morfoloji təhlili və tamformalaşma xüsusiyyətləri ilə bağlı müəyyən nəzəri fikirlər B. de Kurlene, A.I. Smirnovski, O. Yespersen, L. Blumfeld, H. Marçand, Y. Nayda, B. Trnka, D. Counz, D.L. Bolincer, Ch. Hoket, R. Kyirk, Y. Birenbaum, N.D. Arutyunova, E.S. Kubryakova, İ.P. Ivanova, V.N. Yartseva, V.M. Solntsev, A.A. Axundov, M. Adilov, Y. Seyidov, O.D. Meşkov, F.Y. Veysofli, F.A. Cəlilov, A.M. Bayber və digər dilçilərin əsərlərindən götürülmüşdür.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi: müasir ingilis dilində müəkkəb sifətlərin komponentlərinin hansı dil vahidindən ibarət olması fikrinə aydınlıq gətirməkdən, bu sözlərin morfem tərkibini, struktur quruluşunu və təməlləşmə üsullarını, morfem, struktur, sözdüzdici modellərini, tamformalaşma xüsusiyyətlərini öyrənməkdən ibarətdir. Tədqiqatın qarşısında duran vəzifələr aşağıdakılardır:

-tədqiqatın mövzusu ilə bağlı ümumi dilçilikdə, german dilçiliyində və Azərbaycan dilçiliyində mövcud olan fikirləri, mülahizələri təhlil etmək;

-müəkkəb sifətlərin komponentlərinin hansı dil vahidlərindən ibarət olmasını müəyyən etməkdir;

-müəkkəb sifətlərin komponentlərinin paradigmatik və sintaqmatik xüsusiyyətlərini öyrənmək;

-müəkkəb sifətlərin morfem təhlilini aparmaq;

-müəkkəb sifətlərin morfem inventarını, işlək morfem modellərini müəyyən etməkdir;

-müəkkəb sifətlərin komponentlərini təşkil edən kök-morfemlərin xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;

-müəkkəb sifətlərin struktur və sözdüzdici modellərinin xüsusiyyətlərini araşdırmaq;

-müəkkəb sifətlərin tamformalaşmasının kriteriyalarını müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatda əldə olunan nəticələrdən müəkkəb söz probleminin öyrənilməsində, ümumi dilçilik, nəzəri qrammatika, müqayisəli qrammatika, praktik qrammatika üzrə dərslilər və dərslə vasitələrinin yazılmasında istifadə oluna bilər. Müəkkəb sifətlərin morfem, struktur, sözdüzdici modellərinin öyrənilməsinin tədris işinə faydası ola bilər, bu modellərin tətbiqi şifahi nitq prosesini inkişaf etdirə və sürətləndirə bilər ki, bu cəhət dissertasiyanın tətbiqi dilçilik baxımından da əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Bakalavr və magistrantlar üçün oxunan mühazirə və seminarların aparılmasında, ləhbə

aspirant və dissertantların işlərinin yazılmasında, tərcümə və lüğətçilik problemlərinin həllində bu tədqiqat işi faydalı ola bilər. Dünya dillərinin tipoloji təsnifatının sözlün fonem və morfem quruluşunun tədqiqatını nəticələrinə əsaslandığını nəzərə alsaq, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti bir daha aydınlaşmış olur.

Tədqiqatın materialı və metodları. Tədqiqatın materialını ingilis dilli lüğətlərdən seçilmiş mürəkkəb sifətlər, nəzəri əsasını german dilçiliyində aparılan tədqiqatlar və dissertantın əldə etdiyi şəxsi mülahizələr təşkil edir. İşdə onomavi-təsvir metodundan, mürəkkəb sifətlərin tərkibindəki morfemlərin diferensial əlamətlərinin, formal-grammatik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində oppozisiya metodundan, mürəkkəb sifətlərin morfem quruluşunun tədqiqatında tərkib hissələrinə görə təhlil metodundan, mürəkkəb sifətlərin struktur və sözdüzəldici təhlil prosesində distribusiya və transformasiya metodlarından istifadə olunmuşdur. Dil və nitq vahidlərinin modelləşdirilməsi, modellərə görə təhlil, morfem təhlili kimi metodlar dilçilik elmində son dövrlərdə tətbiq olunan yeni metodlar hesab edilir. Tədqiqat işində qeyd etdiyimiz bu metodlardan istifadə olunur.

Müdaliyəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Elmi-nəzəri ədəbiyyatda bu problemin tənqidi təhlili.
2. İngilis dilində mürəkkəb sifətlərə tərif verilməsi.
3. Mürəkkəb sifətlərin morfem inventarının müəyyənləşdirilməsi və komponentlərinin kök-morfemdən ibarət olması fikri.
4. Mürəkkəb sifətlərdə kök-morfem və sifir morfem anlayışlarına aydınlıq gətirilməsi.
5. Mürəkkəb sifətlərin üzdəki və dərinəki xüsusiyyətlərinin, mənə və münasibətlərinin, əməlgəlmə üsullarının aşkarlanması.
6. Mürəkkəb sifətlərin fonetik, morfonoloji, orfoqrafik transformasiya kriteriyalarına aydınlıq gətirilməsi.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Onun əsas müddəaları haqqında ADU-nun elmi konfranslarında, respublikada keçirilən konfranslarda məruzələr edilmişdir. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin nəzdindəki Roman-German dilləri və Xarici Dillərin Tədrisi Metodikası üzrə Elmi Seminarda müzakirə olunmuş və müdaliyəyə məsləhət görülmüşdür. Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin 15 adda çap olunmuş əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzurun aktuallığı əsaslandırılır, elmi yeniliyindən, tədqiqatda istifadə edilən metodlardan, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyətindən danışılır, dissertasiyanın obyektı, aprobeasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın «Müasir ingilis dilində mürəkkəb sifətlərin struktur-morfoloji təhlili» adlı birinci fəslində mürəkkəb sifətlərin morfeim təhlili aparılır, mürəkkəb sifətlərin substantsiyasının - konkret-maddi vahidlərinin ümumi dilçilikdə və germanistikada nədən ibarət olması məsələsi araşdırılır, müasir elmi-nəzəri linqvistik ədəbiyyatın təhlili verilir. Mürəkkəb söz problemi dilçilik ədəbiyyatında bu günə qədər öz konkret həllini tapmamış, mürəkkəb sözün komponentlərinin müstəqil əsas, söz, əsas, kök- morfeim, kök yaxud əsas olması kimi müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu məsələnin həlli yolunu axtarmaq məqsədilə V.Humboldtdan substantsiya təlimi, O.Yespersen, A.I.Smirnitki, H.Marçand, V.N.Yartseva, V.M.Solntsev, N.D.Arutyunova, E.S.Kubryakova, V.Q.Admoni, M. Adilov, R.S. Ginzburq və başqa tədqiqatçıların fikirləri təhlil edilir. Mürəkkəb sözlərin komponentlərini müstəqil əsas, söz hesab edən dilçilərin fikirləri ilə razılaşmaq çətindir. *Strong-hearted* mürəkkəb sifəti dörd morfeimdən - iki kök- morfeim (*stam- heart-*) və iki leksik-grammatik (*-y- -ed*) morfeimdən, on fonemdən (*stam- heart-*) ibarətdir. Müasir nəzəri dilçilikdə sistemlilik əsas götürülür və bu sistemdə hər səviyyənin öz yeri və vahidləri müəyyənləşdirilir (F. de Saussur, F. Benvenist, E. Koseriu).

Mürəkkəb sifətlərin komponentlərini əsas¹ hesab edən dilçilərin fikri ilə də razılaşmaq çətindir, çünki belə olduğu halda sözün sözdüzəldici və sözdeyişdirici paradigmaları və onların vahidləri qarışdırılmış olur. İstər mürəkkəb sözlər, istərsə də düzəltmə sözlər ha-

¹ 1) Anderson S.R. Morphological theory. / Linguistics: The Cambridge survey. Linguistic theory: Foundations, volume I, Cambridge, 1989, p. 147; 2) Biber, D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar on spoken and written English. Pearson education limited, 2004, p.57.

² 1) Jespersen O. A modern English grammar on historical principles: Morphology. In 7 parts. P.6, London, 1954, p.134; 2) Adilov M. Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb sözlər. // S.M. Kurov adına ADU-nun Elmi əsərləri. Bakı, 1987. № 8. s. 115.

Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. М., 1959. с.150.

mişə əsas mənalı morfemlərin, ya da əsas mənalı morfemlə köməkçi morfemlərin birləşməsindən düzəlir).

Tədqiqatda mürəkkəb sifətlərə belə bir tərif verilir: mürəkkəb sifətlər ən azı iki kök-morfemdən ibarət müəyyən struktur-semantik əlaqələr əsasında formalaşan bütöv ləkək vahiddir. Sözlün morfoloji segmentasiyasında ən kiçik morfoloji vahid morfem, söz birləşməsinin segmentasiyasında isə ən kiçik sintaktik vahid söz hesab olunur. *Black-haired* mürəkkəb sifəti *black-hair-^{ed}* kimi üç morfemdən, *black hair* söz birləşməsi *black, hair* kimi iki sözdən ibarət olur. Mürəkkəb sifətlərin bütöv bir vahid kimi formalaşmasının əsasını kök-morfemlər təşkil edir.

Deskriptiv dilçilik məktəbinin L. Blumfeld, H. Qlison, C. Piers, Y. Nayda və başqa nümayəndələri sözlə morfem arasında fərq qoymur, sözlü onun tərkib hissələri ilə birlikdə morfem adlandırılır. Tədqiqatda B.de Kurteneinin «sözlün forma və mənaya malik ən kiçik tərkib hissəsi morfem adlanır» fikri əsas götürülür. Lakin sıfır morfem paradigmatik mənə daşdığı halda, eksponent ifadə formasına malik olmur. Birinci fəsilə dəfəri işarələrdən (M-morfem modeli, R- kök-morfem, S-leksik-qrammatik morfem) istifadə olunmaqla, mürəkkəb sifətlərin $M_1-R_1+R_2$ (*sky-blue*), $M_1-R_1-R_2+S$ (*blue-eyed*), $M_1-R_1+S+R_2+S$ (*stony-hearted*), $M_1-R_1-R_2+S+S$ (*dark-complexioned*), $M_2-R_1+S+R_2$ (*anglo-saxon*) kimi beş işlək morfem modeli verilir. Mürəkkəb sifətlərin və müvafiq söz birləşmələrinin morfoloji-sintaktik xüsusiyyətlərini öyrənmək məqsədi ilə A.I. Smirnski, V.M. Solntsev, N.Trubetskoy, B.de Kurtene, V.A. Vasilyev, M.Y. Blox, Q.Q. Poçeptsov, B.S. Xaymoviç, B.A. İliç və başqa tədqiqatçıların fikirləri təhlil olunur. Sıfır morfemin mövcudluğu iki şübhəli bağlıdır: sıfır işarə eksplisit ifadə formasına çevrilməli, sıfır işarə eksplisit formaya qarşı qoyulmalıdır.⁷ Bu iki şərt sıfır morfemin xüsusiyyətinə daha dəqiq əks etdirir və əksər dilçilər tərəfindən qəbul edilir. *Bull-nosed* mürəkkəb sifətinin komponentinin birinci tərəfini təşkil edən *bull-* kök morfeminin sonundakı sıfır morfem (*bull 0*) sözdüzəldici paradigma

⁷ Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. М., 1977, с.152.

⁸ Вольфен де Куртено Н.А. Избранные труды по общему языкознанию. Т.1. М., 1963, с.290-291.

Haas W. Zero in linguistic description. / Studies in linguistic analysis. Oxford, 1957, p. 11.

səviyyəsində supersequent dil vahidi kimi struktur- sözlüzəldici mənə kəsb edir.

Mürəkkəb sifətlərin əsasını ən azı iki kök-morfem təşkil edir. Sinxron planda mürəkkəb sözün komponentləri kimi kök-morfemin öyrənilməsi xüsusi bir tədqiqatın mövzusu olmamışdır. Mürəkkəb sifətlərin komponentləri kimi kök-morfemlər sözdən aşağıdakı diferensial əlamətlərinə görə fərqlənir: fonetik, morfoloq, struktur-pozisiya, sənmatik, formal-grammatik.

Kök-morfemlərin sözdən fonetik fərqi vurğu oppozisiyası təşkil edir. Substantiv mənə daşıyan tamnamalı leksik vahidlərin zəif vurğulu, yaxud da sifir vurğulu tələffüzü həmin vahidləri sözün tərkib hissəsi, yəni kök-morfem hesab etməyə əsas verir.¹ Kök-morfem: sözdən fərqləndirən digər bir əlamət morfoloqi faktorla bağlıdır. Bizə məlum olan dilçilik ədəbiyyatında mürəkkəb sifətin morfoloqiyası öyrənilməmişdir. Mürəkkəb sifətlərdə həm kök-morfem, həm affiks morfem variasiya ola bilər. Kök-morfemlər affiks morfemlərin qüvvətli mövqe təşkil etdikləri obata də variallayır, ya da əksinə. İngilis dilində mürəkkəb sifətlərin tərkibində fənem tərkibinə görə variasiya oluna bilən kök-morfemlərin sayı çox deyildir. Affiks morfemlər qüvvətli pozisiya təşkil etdikləri halda *green-leaved*, *big-mouthed* tipli mürəkkəb sifətlərin tərkibində ikinci kök-morfemlər *-leav-* [li:v], *-mouth-* [ma:uθ] variasiyaya uğrayır və fonem səviyyəsində *leaf* [li:f], *mouth* [ma:uθ] kimi sadə sözlərdən fərqlənir. Morfem qovuşuğunda leksik mənə daşıyan dil vahidlərinə fonem səviyyəsində variallayması bu dil vahidlərinin kök-morfem olduğunu sübat edir.

Kök-morfemlər ayrılıqda sözlərdən struktur-pozisiya cəhətdən fərqlənir. "It was white snow" cümləsini eyni denotativ mənə saxlamaqla "The snow was white"; "White was the snow"; "Was the snow white?"; "Was the snow or ice white?" kimi müxtəlif variantlarda işlədə bilərik. Misallardan göründüyü kimi "white" sözü pozisiyaca müstəqil olduğundan cümlənin əvvəlində, ortasında və sonunda işləyə bilər. Sözün cümlədə nisbi pozisiya müstəqilliyi onu digər linqvistik vahidlərdən fərqləndirən kriteriyalardan biridir. Söz pozisiyaca ayaz edilən, çevrilə bilər, ayıla bilən mənalı dil vahididir.² Mürəkkəb sifətlərin struktur

¹ Campbell, A. E. *Researches in English*. Glouc. M., 1956, s. 29.

² Ureka E. *Practical Principles of morphological analysis // Philologica Pragensia*, 1961, IV, s. p. 102.

modellərində mərtəblərin pozisiyası sabitdir və onların arasını dəyişmək mümkün deyil. Bu fikir özünü *cream-white*, *chalk-white*, *boat-green*, *knee-deep*, *stone-deep*, *snow-white*, *coal-black*, *night-black* və s. mürəkkəb sifətlərdə daha aydın göstərir. Yaxud da *black-haired*, *blue-eyed* kimi mürəkkəb sifətlərdə kök-morfemlərin (R_1 , R_2) və affiks morfemlərin (S) yerini dəyişmək mümkün olmur. Sözlə mərtəmə arasında başlıca fərq cümlənin tərkibində sözün pozisiyasını dəyişməyin mümkünlüyü, sözün tərkibində morfemlərin pozisiyasını dəyişməyin qeyri-mümkünlüyü ilə bağlıdır.¹

Mürəkkəb sifətlərdə kök-morfemlər semantik cəhətdən sözdən fərqlidir. Kök-morfemlər mürəkkəb sifətlərin struktur mərkəzini, leksik-grammatik morfemlər periferiyasını təşkil edir. Mürəkkəb sifətlərdə iki kök-morfemlərin işlədilməsi mütləqdir. (a) *four-wheeled (carriage)* tipli mürəkkəb sifətlərdə leksik-grammatik morfemlərin işlədilməsi fakültativ xarakter daşıyır.

Söz kök morfemlərdən grammatik, distributiv mənalarına və məthum münasibətinə görə fərqlənir. Söz leksik-grammatik mənaya malik olduğu halda, kök-morfem leksik-kateqorial mənaya malik olur. *Big-mouthed* | *bıqmaul* | mürəkkəb sifətində *-mouth-* | *maul* | kök-morfemini grammatik mənə daşımadığından *mouth* | *maul* | -*mouths* | *maul* | qatılaşdırılmasında olduğu kimi grammatik oppozisiyaya üzvü ola bilmir. Sözün leksik mənəsi əyza, əlamət, hadisələri bildirir, grammatik mənəsi isə leksik mənənin nitq hüsusü kimi isim, telə, sifətə aid olduğunu göstərir. *Mouth* | *maul* | sözü əyza bildirdiyindən isim olur. Kök-morfem də əyza, hərəkət, əlamət kimi leksik mənələr itadə edir, lakin dilin leksik səviyyəsinin müstəqil mənəli vahidləri kimi müvafiq olaraq isim, fel, sifət ola bilmir. Kök morfemlərin grammatik cəhətdən formalaşmadığından məthum bildirir. Söz məthum bildirdiyi halda, kök-morfemlərin mənəsi assosiativ (*krasn-*) xarakter daşıyır, məthum haqqında təsəvvür yaradır.²

Söz və kök morfemlərin distributiv mənalarına görə də fərqlidir. Söz bütün mənəli leksik vahid kimi sözlərlə birləşdiyi halda, kök-morfemlərin sözlə distributiv əlaqə yaratmır, ya kök-morfemlə, ya da affiks morfemlərlə birləşə bilər. Mürəkkəb sözün və müvafiq söz birləşmələrinin konkret-maddə vahidlərinin formal-grammatik əlamətlərinin müəyyənləşdirilməsi

¹ Дистрибуция В. В. Русских корней грамматического значения // Языки. М., 1972, с. 9-10.

² Соловьев В. М. Язык как система // Проблемы лингвистики. М., 1977, с. 7-8.

məsələni uzun illərdir ki, dillərin diqqət mərkəzindədir.¹ Sözüg müəyyənləşdirilməsində grammatik formalaşma başlıca əlamətdir. Söz grammatik cəhətdən formalaşan, kök-morfem və grammatik cəhətdən formalaşmayan vahidlərdir. Tədqiqatda mürəkkəb sifətlərdə grammatik formalaşma anlayışının araşdırılması həm morfoloji, həm sintaktik səviyyədə aparılır. Sözlün morfoloji formalaşması geniş mənada sözün sözdəyişdirici və sözdüzəldici paradigmalarda əks olunur. *bull-nox* kimi mürəkkəb sifətlərdə *bull* kök-morfemi ayrılıqda *sox* mənası grammatik forma grammatik forma qrammatik kateqoriya kimi anlayışlara malik olur. Söz və əksinə grammatik şəkilçilər qəbul edir: *bull* $\emptyset$ -*bull*_s-*bull*_z-*bull*_z. Kök morfemin morfoloji formalaşma xüsusiyyətləri $M_1-R_1+R_2$ morfem quruluşlu mürəkkəb sifətlərin təbii zaman daha aydın görünür. *(A) five-year (plan), (a) six-story (building)* tipli misallarda *-year, -story* kimi dil vahidlərinin kök-morfem özlüyünə qəbul edilən digər bir faktor *-year, -story*- kök-morfemlərinin təmiz sən şəkilçisi qəbul edilə bilməməsidir. Kök-morfem sözlüzəldici paradigma sırasının söz və sözdəyişdirici paradigma arasının vahidi olur.

Dil vahidlərinin sintaktik funksiyası onların distributiv əlaqəsi və cümlədəki sintaktik funksional mənası ilə bağlıdır. *(A) some hearted (person), (an) eagle-eyed (bird)* kimi mürəkkəb sifətlərdə *hearted, eagle-* kimi kök-morfemlər *hearted, eagle-eyed* kimi mürəkkəb sifətlərin daxilində sintaktik səviyyədə aşağı mərtəblə distributiv əlaqəyə girdiyi halda, nitq məsələləri ilə sintaktik səviyyədə ekzplisit şəkildə distributiv əlaqə yarada bilər və cümlə üzvlə ola bilər. Sözdən təqib olaraq kök-morfem nəmizəyə vahidə ola bilər və kommunikativ mənə dəstəklə. Sözlün mənasının məfhumla bəlliliyi sözlün sintaktik əlaqələndirilməsinə təminatdır. Kök morfemin morfoloji formalaşmaması, sintaktik müstəqil olmaması onun məfhum bəllirənməsi ilə şərtlənir.

Dissertasiyanın «Müasir ingilis dilində mürəkkəb sifətlərin struktur-sözdüzəldici təhlili» adlı ikinci fəslində müasir ingilis dilində mürəkkəb sifətlərin struktur-sözdüzəldici təhlili aparılır.

¹ H. Kasperin O. A modern English grammar on historical principles. Morphology. In 7 parts. P.6. London, 1954, 270 p. 2) Vadiyar F. (Veyalov C. German dilçiliyinin quruluşu. Bakı: Təhsil NPM, 2005, 486 s).

3) С. С. Чаплин и А. Н. Тесленко. «Грамматика немецкого языка». М., 1956, с. 29-31. Чаплин С. С. и Тесленко А. Н. «Грамматика немецкого языка». В: Вопросы теории и истории языка. М., 1952, с. 191.

Mürəkkəb sifətlərin üzvi strukturunu, həmçinin leksik vahidlərin tərkibindəki kök-morfemlərin və affiks morfemlərin qarşılıqlı işlənmə yeri, dərinədəki strukturunu isə onların komponentləri arasındakı mənə əlaqəsi və münasibəti təşkil edir. Eyni bir kök-morfem müəyyən bir struktur modeli daxilində müstəqil olduğu halda, digər modeldə əslə komponent ola bilər. Mürəkkəb sifətlərin tərkibində komponentlərin pozisiyası struktur-semantik mənə daşıyır. M₁-R₁+R₂ modeli *boat-green* tipli mürəkkəb sifətlərin komponentlərinin yerini dəyişdikdə mənə daşıyır, *a green boat* kimi söz birləşməsinə çevrilir. Mürəkkəb sifətlərin komponentləri arasında söz birləşmələrindən irəli gələn iki əlaqə növü vardır: koordinativ, subordinativ. Koordinativ əlaqə növündə mürəkkəb sifətlərin komponentləri arasında əshliq-müstəqillik prinsipi iştirak etmir. Bu xüsusiyyət təkrar və qoşa sözlərə aiddir. Subordinativ əlaqə növündə komponentlərdən biri müstəqil, digəri isə ondan əslə element olur.

Dilçilik ədəbiyyatında sintaktik əlaqə və sintaqmatik münasibət anlayışları bözən cəmləşdirilir. Fikrimizcə, bu anlayışlar arasında fərq vardır. Əlaqə anlayışı münasibət anlayışından genişdir. Sintaktik əlaqə dərinədəki sintaqmatik münasibətlərin cəmindən yaranır. Sintaktik əlaqə anlayışı geniş mənədə söz birləşmələrinin komponentləri arasında koordinativ, subordinativ əlaqə növlərini əksəpləş şəkildə, sintaqmatik münasibət dar mənədə mürəkkəb sözlərin komponentləri arasındakı münasibət növlərini impləsit şəkildə ifadə edir. Mürəkkəb sifətlərin komponentləri arasında impləsit şəkildə ifadə olunan əşğıdəki sintaqmatik münasibət növləri vardır: atributiv, obyekt, predikativ, adverbial. Bu münasibətlərin cəmi mürəkkəb sifətlərin komponentləri arasında subordinativ əlaqə növünü təşkil edir.

Mürəkkəb sifətlərin struktur modeli həmçinin leksik vahidlərin substansiyasını təşkil edən kök-morfemlərin və affiks morfemlərin xarici və daxili əlaqə və münasibətlərini struktur-semantik mənələri özündə əksətdirən mücərrəd dil vahididir. Mürəkkəb sifətlərin komponentlərinin daxili və xarici əlaqə və münasibətlər, bir-birilə əlaqədardır, ikinci kök-morfem həmçinin leksik vahidlərin əlaqə və münasibətlərin struktur mərkəzi hesab olunur.

Dissertasiyada mürəkkəb sifətlərin struktur təhlili bu sözlərin ikinci komponentlərinin leksik-kateqorial mənələri əşğıda aparılır. İkinci komponentin leksik-kateqorial mənəsinə görə mürəkkəb sifətlər üç qrupa bölünür: 1) ikinci komponenti predmetlə (N) ifadə olunan mürəkkəb sifətlər; 2) ikinci komponenti əlamətlə (Adj) ifadə olunan mürəkkəb si-

fətlər; 3) ikinci komponenti proseslə (V) ifadə olunan mürəkkəb sifətlər.

İkinci komponenti predmetlə (N) ifadə olunan mürəkkəb sifətlər bir sıra struktur yarımqruplarına bölünür: Adj+N, (Adj + N) + ed, (N+N) + ed, (Num+N) + ed. İkinci komponenti ölamətlə (Adj) ifadə olunan mürəkkəb sifətlər Adj+Adj, N+Adj, Adv+Adj kimi struktur yarımqruplarına, ikinci komponenti proses (P) bildiren mürəkkəb sifətlər isə N+Pl, Adv+Pl, Adj+Pl, Pron+Pl, N+Pl, Adv+Pl, Adj+Pl kimi yarımqruplara bölünür.

Mürəkkəb sifətlərin xarici və daxili strukturunun vahidliyi həmin ləksik vahidlərin struktur cəhətdən tamformallaşmasını təşkil edir. Dildə predmet anlayışı dominant, ölamət anlayışı isə onun atributu kimi ondan asılı olur. Lakin N+Adj strukturlu *cream-white*, *boat-green* və s. tipli mürəkkəb sifətlərdə əksinə predmet (N) anlayışı birinci yerdə gəlir, ölamət (Adj) anlayışı bildiren ikinci tərəfdən asılı olur və onu müəyyənləşdirir. Mürəkkəb söz daxilində elementlərin kontrastiv sırası daha möhkəm kriteriya hesab olunur.¹ Mürəkkəb sözlərin dərinədəki strukturunu supersegment dil vahidi səviyyəsində müəyyənləşdirilir və onların nisbi vahidləri hesab olunur. Sözlün morfem, struktur və sözdüzəldici təhlilləri bir-birindən fərqlidir. *Chicken-hearted*, *chitty-faced* kimi mürəkkəb sifətlərin morfem təhlili $M_1=R_1+R_2+S$, struktur təhlili (N|N)-ed, sözdüzəldici təhlili N+ed modelləri əsasənla aparıla bilər. Sözlün deskriptiv təhlili onun sözdüzəldici təhlili ilə eyniyyət təşkil etmir (H. Marçand).

Hər bir mürəkkəb söz ya tarixən söz birləşməsi olmuş, ya da keçmiş söz birləşməsi modeli əsasında yaranmışdır. Sintaktik birləşmədən mürəkkəb sözo keçid ilə tədricən baş verir ki, onlar arasında dəqiq sərhəd müəyyənləşdirmək mümkün deyil.² Müasir ingilis dilində mürəkkəb sifətlərin ömologelme üsulları fərqlidir. Mürəkkəb sifətlərin sözdüzəltmə modellerini müəyyənləşdirmək, struktur-semantik mənalarnı aydınlaşdırmaq məqsədilə distributiv metodla mürəkkəb sifətlərin komponentlərinin birləşmə üsulu müəyyənləşdirilir, transformasiya metodu ilə mürəkkəb sifət və müvafiq söz birləşmələri modelləri müqayisə edilir.

Sözdüzəltmə baxımından müasir ingilis dilində mürəkkəb sifətləri şərti olaraq üç qrupa bölmək olar: düzəltmə, mürəkkəb, mürəkkəb-düzəltmə. Düzəltmə sifətlər N+ed sözdüzəltmə modeli üzrə morfoloji üsulla dildə mövcud olan ləksənlərdən düzəlir: *chitty-face* - *chitty-faced*,

¹ Bloomfield L. Language. New York, 1935, p. 248.

² Hayes V. Принципы истории языка. М., 1960, с. 388.

chicken-heart — *chicken-hearted*. Mürəkkəb sifətlər ən azı iki kök-morfemənin distributiv-sintaktik (yaşud da asintaktik) olaqəsi nəticəsində düzəlir. Buraya aşağıdakı sözdüzəldici modellər əsasında düzələn mürəkkəb sifətləri aid etmək olar: N+Adj (*sea-green*), N+PII (*brick-paved*), Adv+Adj (*ever-green*), N+PI (*peace-loving*), Pron+PI (*all-admiring*), Adj+PI (*old-looking*), Adv+PI (*ever-lasting*). Mürəkkəb sifətlərin bir qrupu da vardır ki, burada iki sözdüzəltmə üsulu- sintaktik və morfoloji üsullar birlikdə çıxış edir. Komponentləri arasında sintaktik yanaşma olaqəsi olan Adj+N, N+N, Num+N kimi distributiv mənaya malik söz birləşmələri *-ed* leksik-grammatik morfemənin vasitəsilə (Adj+N)+*ed* (*blue-eyed*), (N+N)+*ed* (*angel-eyed*), (Num+N)+*ed* (*four-wheeled*) struktur-sözdüzəldici modellər əsasında mürəkkəb-düzəltmə sifətləyə çevrilir. Belə mürəkkəb sifətlər parasintaktik mürəkkəb sözlər adlanır (Oksford lüğəti).

Dissertasiyanın «Müasir ingilis dilində mürəkkəb sifətlərin tamformalaşma xüsusiyyətləri» adlı üçüncü fəslində mürəkkəb sifətlərin tamformalaşmasının fonetik, morfonoloji və ortografik təhlili aparılır. Mürəkkəb sifətlərin tamformalaşmasının fonetik təhlili ilk növbədə şəxsi müşahidə-nəzər və mövcud ortofonik lüğətlər əsasında aparılır. Mürəkkəb sözlərdə vurğu ilə bağlı mövcud fikirlər fərqlidir. Söz birləşməsinin komponentləri əsas vurğulu olduğu halda, mürəkkəb sözün komponentləri müxtəlif vurğu dərəcələrinə malik olur, ikinci dərəcəli vurğu söz birləşməsindən fərqli olaraq mürəkkəb sözün komponentinə çevrilməmiş olur. Baş və ikinci dərəcəli vurğunun bir struktur vahid daxilində dərəcə və iyerarxiyası mürəkkəb sözün söz birləşməsindən fərqləndirilməsində nizamlayıcı rol oynayır.¹ İngilis dilində söz vurğusu mürəkkəb sözün birliyini, sözün əsas vurğu daşıyan elementinin ona tabe olan digər element üzərində üstünlüyünü təşkil edir. Mürəkkəb sözü fonetik cəhətdən müəyyənləşdirən üç amil mövcuddur: vurğu, komponentlərin qovuşuğu, fonem dəyişməsi (modifikasiya).² Vurğu denotativ mənaları eyni olan Adj+N strukturlu *'whitehead'* [*ˈwaɪt hɛd*] mürəkkəb sözləri *a 'white' head* [*ə ˈwaɪt ˈhɛd*] tipli söz birləşməsindən fərqləndirən əsas kriteriyadır. Mürəkkəb sözün müəyyənləşdirilməsində bəzi diqqət vurğunu əsas

¹ Макаев Э. А. Отбор констант для построения типологической грамматики германских языков / Структурно-типологическое описание современных германских языков. М., 1966, с. 38.

² Block B., Trager G. L. Outline of linguistic analysis. Michigan, 1947, p.66.

kriteriya hesab etdikləri halda, digər dillərdə onu əsas kriteriya hesab etməzlər. D.Counzun tələffüz lüğətində eyni bir mürəkkəb sifətin müxtəlif vurğu dərəcəsi verilir: *high-toned* [ˈhaɪˈtəʊnd], [ˈhaɪtəʊnd]; *blue-black* [ˈbluːˈblæk], [ˈbluːblæk] və s. Bəzə, vurğu ayrılıqda mürəkkəb sözün tamformalaşmasının əsas göstəricisi hesab edilə bilməz, vurğu ilə yanaşı digər leksik-qrammatik xüsusiyyətlər də nəzərə alınmalıdır. Mürəkkəb sözdə vurğunun müəyyənləşdirilməsi çətinləşdirən cəhətlərdən biri də ritmik faktorla bağlıdır. Mürəkkəb sözün lüğət vurğusa, həmin leksik vahidlərin nöqli cümlələrin sözündəki vurğu dərəcəsinə uyğun gəlir.¹ *Newly-baked bread* tipli birləşmələrdə mürəkkəb sifət (*newly-baked*) təyin funksiyasında işləndikdə vurğu birinci komponentə, *the bread was newly-baked* kimi predikativ funksiyasında işləndikdə isə vurğu son komponentə düşür.

Tədqiqatda mürəkkəb sifətlərin iki vurğu növü üzərində dayanılır: əsas vurğu, ikinci dərəcəli vurğu. Mürəkkəb sifətlərdə vurğunun yeri və dərəcəsi həmin leksik vahidlərin müxtəlif struktur modellərindən aslıdır. Adj+N struktur modeli üzrə düzələn mürəkkəb sifətlər (*whitehead*) istisna olmaqla, söz vurğusu mürəkkəb sifətlərin tamformalaşmasının sözdən fərqləndirilməsində əsas kriteriya ola bilmir. Mürəkkəb sifətlər müxtəlif vurğu dərəcəsinə malik olur: mürəkkəb sifətlər bir əsas vurğu ilə tələffüz edilə bilər (*whitehead*), mürəkkəb sifətlərin hər iki komponenti əsas vurğulu ola bilər (*kind-hearted, whole-hearted*), mürəkkəb sifətlərin birinci komponenti əsas vurğulu, ikinci komponenti ikinci dərəcəli (*white-livered*), zəif (yasud da zəif vurğulu) ola bilər.

Bəzə, mürəkkəb sifətlərin vurğu növü və dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsində aşağıdakı faktorlar nəzərə alınmalıdır: tarixi-çünəviliylik faktoru, komponentlərin heca quruluşu, ritmik faktor, mürəkkəb sifətlərin struktur xüsusiyyətləri. İşdə mürəkkəb sifətlərdə söz vurğusunun yeri və dərəcəsi bu leksik vahidlərin ayrı-ayrı struktur modelləri ilə bağlı tədqiq olunur. Söz vurğusa ayrılıqda mürəkkəb sözlərin struktur tamformalaşmasını müəyyənləşdirə bilməz, tədqiqat işində mürəkkəb sifətlərin vurğusunun öyrənilməsi həmin leksik vahidlərin struktur, semantik, qrammatik, grafik faktorları ilə birlikdə sistem halında aparılır.

Dissertasiyada mürəkkəb sifətlərin morfoloji təhlilinin tamamlayıcı mərhələsi kimi bu sözlərin morfoloji təhlil aparılır. Bir çox tədqiqat-

¹ Успенская Е.А. Ударение в сложных существительных и прилагательных английского языка // Иностранные языки в школе. М., 1955, № 3, вып. 2, с. 38.

qıların fikirlər təhlil olunur. İngilis dilçilik ədəbiyyatında mürəkkəb sifətlərin morfonoloji xüsusiyyətləri öyrənilməmişdir. Bu məsələ ilə bağlı olduqları əsərlərdə söz vurğusundan danışılır, mürəkkəb sözlərin kök-morfemlərinin və affiks morfemlərinin morfonoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi tədqiqatdan kənar qalır. İyimizdə kök-morfem və affiks morfemlərin fonem tərkibinin morfonoloji səviyyədə variasiyası öyrənilir.

Dilçilik ədəbiyyatında morfem variasiyasından iki səpkidə – forma və məzmun cəhətdən danışılır. Morfem ifadə formasının variasiyası dedikdə onun ekponentinin variasiyası, məzmununun variasiyası dedikdə morfemin mənə variasiyası, onun çəxmenahlığı nəzərdə tutulur. Morfemin fonem dəyişməsi onun variantlığı ilə, mənə oxşarlığı isə invariantlığı ilə bağlıdır. Dissertasiya işində morfem variantlığı dedikdə eyni mənəni saxlamaqla onun fonem quruluşunun dəyişməsi nəzərdə tutulur.

Dilçilik ədəbiyyatında morfonem anlayışı ilə bağlı fikir ayrılığı mövcuddur. Morfonem real morfemin (morph) komponenti kimi eyni bir fonemin qüvvətli və zəif pozisiyalarda ifadə formasını əks etdirən vahiddir¹. Biz morfonem anlayışını eyni bir invariant morfemin dəyişən fonem hesab edirik.

Mürəkkəb sifətlərdə həm kök-morfem, həm affiks morfem dəyişə bilər. İyimizdə əvvəlcə mürəkkəb sifətlərin affiks morfemlərinin variablaşmasından danışılır, çünki affiks morfemlər kompozitə daha çox ləxək vəhdən olmağa edir. İngilis dilində $M_2 = R_1 + R_2 + S$ struktur modelində düzələn mürəkkəb sifətlərdə affiks morfemlər (S) əsasən *-ed*, *-ing* ilə ifadə olunur. *-ing* affiks morfem söz (*peace-loving*) daxilində bir qayda olaraq morfonoloji səviyyədə variasiya olunmur, *-ed* morfeminin digər sözlərdə olduğu kimi variasiyası əhatəlidir.

$M_2 = R_1 + R_2 + S$ modelində R_2 həm predmetlə (N), həm də proseslə (V) ifadə oluna bilər. $N+ed$ və $V+ed$ modelində sözlərdə *-ed* morfemi eyni halda variablaşır və $R_2 + S$ strukturunda variasiya R_1 komponentinin kateqorial mənədən asılı olmur. $M_2 = R_1 + R_2 + S$ modelinə malik mürəkkəb sifətlərdə S (affiks morfem *-ed*) komponentinin variasiyasını aydınlaşdırmaqdan ötrü aşağıdakı formuladan istifadə olunur: AB formuluna əsaslanan ($R_2 + S$) modelində A (R_1) dominant B (S) asılı elementdir. AB arasında bütərəfli asılılıq var, başqa sözlə A – B xüsusiyyətli progressiv determinasiyada B (S) dəyişir. Kök-morfem (R_1) dominant təşkil etdikdə affiks morfem (S) *-ed*, affiks morfem (S) *-ed* dominant olduqda, kök-morfem R₁ variasiya olur. $M_2 = R_1 + R_2 + S$ modelində düzələn

¹ Чурбанова В. Г. Очерки русской морфологии. М., 1971, с. 35.

mürəkkəb sifətlərdə *be₁* distributiv əhatədə *-ed* morfiyi variasiya olur: [səit+*d*] - *blue-berried* [blu: 'berid], [ciŋgiliti səmit +*d*] - *deep-brained* ['di:p 'breind], [kət səmit +*d*] - *deep-faced* ['di:p 'feist], [d səmit +*d*] - *heavy-bearded* ['hevi 'bi:əd], [t səmit +*d*] - *big-hearted* ['bi: 'hɑ:td].

Mürəkkəb sifətlərdə kök-morfemlərin variallaşmasının məniyyəti aydınlaşdırmaqdan ötrü aşağıdakı şərtlərə əsaslanmaq olar: 1) kök-morfemlərdən və affiks morfiymlərdən ibarət mürəkkəb sifətlərdə (AB) affiks morfiymlər (B) qüvvətli pozisiyada olduğundan, zəif pozisiyada kök-morfemin (A) son fonem variallaşır; 2) kök-morfem (A) aslı morfiymlərlə solda işlənir, determinasiya [A +B] formuluna əsaslanmaqla regressiv xarakter daşıyır; 3) müəyyən morfiymlər əhatəsində kök-morfem variallaşır və bütöv şəkildə allomorf hesab olunur; 4) kök-morfemlərin sonunda dəyişən fonem kompleksini determinant halında morfiymlər təşkil edir.

İngilis dilində kök-morfem $M_2 = R_1 + R_2 + S$ morfiymlər modeli əsasında variallaşma bilər ki, burada kök-morfem (R_1), $R_2 + S$ morfiymlər əhatəsində variasiya olur. İkinci kök-morfemin (R_2) sonunda dəyişən bədən son fonemlərin sayı o qədər də çox deyil. Bununla yanaşı f' , θ fonemləri ilə bitən və müvafiq olaraq [v] və [d] fonemlərinə dəyişən bədən *rose-leaved* ['rouz 'li:vəd], *big-mouthed* ['bi: 'ma:əd] mürəkkəb sifətlərindəki f' və θ morfiymlərini aid etmək olar.

Mürəkkəb sifətlərin tamformallaşmasının orfoqrafik təhlili ilə bağlı qeyd edilir ki, ingilis dilində mürəkkəb sifətlər iki cür yazılır: bütöklük və detalla. Mürəkkəb sözlərin orfoqrafiyası həmişə leksik vahidlərin varlığını, onların oxşar söz birləşmələrindən fərqi qrafik cəhətdən təsdiq edir, komponentlərin qayıtmaq-qurtulmasını sürətləndirir. Müasir ingilis dilində mürəkkəb sözlərin orfoqrafiyası sabit deyil, yazı qaydaları üçün bir çox çətinliklər törədir. Mürəkkəb sifətlərin yazılışında tarixi-ənənəvilik, fonetik, formal-grammatik, semantik kimi dörd prinsipdən istifadə oluna bilər. Fonetik prinsipin əsasını vurğu təşkil edir. Formal-grammatik prinsip öz öksini morfoloji və sintaktik əlamətlərdə tapır. Semantik prinsip mürəkkəb sifətlərin komponentlərinin məna münasibətinə, komponentlər arasındakı sintaktik-semantik əlaqələrə əsaslanır. Mürəkkəb sifətlərin tamformallaşmasının qrafik kriteriyasının müəyyənləşdirilməsində fonetik, formal-grammatik, semantik prinsiplərin ayrı-ayrı modellər üzrə rəli müxtəlifdir.

Dissertasiyanın nəticə hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilir.

Dissertasiya mövzusunə dair aşağıdakı məqalələr çap olunmuşdur:

1. Mürəkkəb sifətlərin tamformalaşma xüsusiyyətləri. // Azərbaycan SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyinin elmi əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası, 1975, № 3, s. 54-60.

2. Mürəkkəb sifətlərin əmələgəlmə üsulları. // Azərbaycan SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyinin elmi əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası, 1975, № 4, s. 65-70.

3. Mürəkkəb sifətlərin tamformalaşmasının qrafik prinsipi. // Azərbaycan SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyinin elmi əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası, Bakı, 1975, № 2, s. 69-74.

4. Структурно-семантическое отношение между компонентами сложных прилагательных / Республиканский семинар-совещание преподавателей иностранных языков высших учебных заведений по проблеме совершенствования обучения иностранным языкам в вузах неязыковой специальности. Материалы семинара-совещания. Кировабат, 1981, с. 37-38.

5. К вопросу о морфемном анализе сложных прилагательных. / Функциональные и конструктивные уровни языковой системы. Баку, 1981, с.128-129.

6. О структурно-функциональных особенностях сложных прилагательных в разносистемных языках / Проблемы конфронтативной лингвистики. Материалы республиканской научной конференции. Баку, 1983, с. 116.

7. К вопросу морфологического анализа структуры сложных прилагательных в английском и азербайджанском языках. / Проблемы конфронтативной лингвистики. Материалы республиканской научной конференции. Баку, 1985, с.28.

8. Морфемный состав как признак цельноформленности сложных прилагательных. / Структура языка и современные методы её анализа. Баку, 1986, с. 48-50.

9. Фонетический признак цельноформленности сложных прилагательных. / Непрерывное изучение иностранным языкам в республике в рамках национальной концепции. Тематика докладов республиканского семинара - совещания. Лачмас, 1991, с. 84-85.

10. Цельноформальность сложных прилагательных на акцентологическом уровне. // *Dilçilik və metodika (ADDİ əməkdaşlarının məqalələr toplusu)*. Bakı, 1994, s. 25-31.

11. Substansiya anlayışı və ingilis dilində mürəkkəb sifətlərin konkret-maddi vahidləri. // *Elmi xəbərlər*. Bakı, Azərbaycan Dillər Universiteti, 2004, № 5, s. 16-26.

12. Oppozisiya nəzəriyyəsi və linqvistik sifir anlayışı. // *Elmi xəbərlər*. Bakı, Azərbaycan Dillər Universiteti, 2004, № 4, s. 38-51.

13. Müasir ingilis dilində mürəkkəb sifətlərin konkret-maddi vahidlərinin diferensial əlamətləri. // *Tədqiqatlar*. Bakı, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 2004, № 3, s. 3-7.

14. Müasir ingilis dilində qrammatik-formalaşma anlayışı və mürəkkəb sifətlərin konkret-maddi vahidlərinin formal-qrammatik əlamətləri. // *Dil və ədəbiyyat*, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2004, № 4 (42), s.28-31.

15. Morfem anlayışı və onun təkamülü, kök-morfem mürəkkəb sifətlərin böyük morfoloji vahidi kimi. // *Elmi xəbərlər*. Bakı, Azərbaycan Dillər Universiteti, 2005, № 2, s. 17-26.

**Структурно-морфологический анализ сложных
прилагательных и особенности их цельюоформленности
в современном английском языке**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена анализу морфологической структуры сложных прилагательных и особенностям их цельюоформленности. Она состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении рассматриваются актуальность темы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость, выбор языкового материала и методы исследования.

В первой главе анализируется морфемный состав сложных прилагательных, а также изучается диалектический источник проблемы морфемы, проводится инвентаризация морфем, определяются критерии сложных прилагательных, которые состоят не менее чем из двух корневых морфем. Корневые морфемы сложных прилагательных отграничиваются от слов в отдельности на фонетическом, морфологическом, структурно-политипном, формально-грамматическом и семантическом уровнях.

Во второй главе проводится структурный и деривационный анализы сложных прилагательных. Морфологические и структурные анализы сложных прилагательных отличаются друг от друга, также неодинаковы их дескриптивный и деривационный составы. Поверхностная структура сложных прилагательных выражается с позиции их корневых и аффиксальных морфем. На деривационном уровне сложные прилагательные можно условно разделить на три группы: производные, сложные, сложно-производные.

В третьей главе рассматривается определение фонетической, морфологической, орфографической особенностей цельюоформленности сложных прилагательных. Суть фонетического критерия структурной цельюоформленности сложных прилагательных связана со словесным ударением. Позиция и градация словесного ударения различаются в разных моделях сложных прилагательных. Мор-

фологические особенности структурной цельноформленности сложных прилагательных выражается в варьировании как корневых, так и аффиксальных морфем. Орфографический принцип цельноформленности сложных прилагательных базируется на основе ряда критериев, таких как традиционный, фонетический, формально-грамматический, семантический. Сложные прилагательные пишутся слитно, а также через дефис.

В заключении обобщаются основные выводы диссертации.

Structural-morphological analysis of compound adjectives and the properties of their formal integrity in modern English

S U M M A R Y

The dissertation is dedicated to the structural-morphological analysis of compound adjectives and the properties of their formal integrity in modern English. It consists of the introduction, three chapters, conclusion and the list of the used literature.

The introduction outlines the actuality of the theme, its scientific novelty, theoretical and practical significance, the choice of the language material, methodology of the research.

Chapter One deals with the morphological analysis of compound adjectives, the linguistic source of morpheme problem, the solution of morpheme inventory and the criteria of the definition of compound adjectives consisting of at least two root-morphemes. The root-morphemes of compound adjectives differ from the corresponding words on phonetic, morphonological, structural-positional, formal-grammatical, semantic levels.

Chapter Two treats of the structural and derivational analyses of compound adjectives. Morphological and structural analyses of compound adjectives on the one hand and their descriptive and derivational compositions on the other hand differ from one another. The surface structure of compound adjectives is expressed by the positions of root and affix morphemes in them. Their deep structure contains different types of connections and relations. Compound adjectives may be conditionally divided into three derivational groups: derived, compound and compound-derivative.

Chapter Three deals with the identification of the phonetic, morphonological and orthographical properties of the formal integrity of compound adjectives in modern English. The essence of phonetic criterion of structural cohesion of compound adjectives is connected with the word stress. The position and grades of word stress differ in different modes of compound adjectives. The morphonological properties of the structural cohesion of compound adjectives are expressed in varieties of both root

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ДЖАВАНШИР КАРАМ оглу ГУЛИЕВ

СТРУКТУРНО-МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОЖНЫХ
ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ И ОСОБЕННОСТИ ИХ
ЦЕЛЬНООФОРМЛЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

10.02.04 – Германские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук

БАКУ – 2006